

Οι Έλληνες στα χρόνια της τουρκοκρατίας

/ Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες

Στην διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και του συλλογικού βίου των Ελλήνων στα χρόνια της τουρκοκρατίας παίζει καθοριστικό ρόλο η «αγιοπατερική παράδοση και η ελληνικότητα, ενώ ο θεσμός των κοινοτήτων εξέφρασε την αντίσταση του χριστιανικού πληθυσμού στη δύναμη του Κράτους και στην οικονομική και εθνοθρησκευτική καταπίεση του κατακτητή. Ευνόητο, δε, είναι ότι στην διατήρηση της

εθνικής ταυτότητας έπαιξε σημαντικό ρόλο και η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας.

Στο πλαίσιο των δέκα συνεδρίων τα οποία, με απόφαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, είναι αφιερωμένα στα 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821, παρουσιάζω σήμερα τον τόμο των Εισηγήσεων του Β' εξ αυτών συνεδρίων, το οποίο έλαβε χώρα την 22η και την 23η Νοεμβρίου 2013 στην Ιερά Μονή Πεντέλης. Την έκδοση του παρόντος τόμου των 375 σελίδων ανέλαβαν και έφεραν εις πέρας οι «Εκδόσεις Αρχονταρίκι». Με την ευκαιρία να υπενθυμίσω ότι έχουν ήδη εκδοθεί οι Εισηγήσεις του Α' Συνεδρίου (Εκδόσεις Αρχονταρίκι, Αθήνα 2013, σελ. 255).

Ο Σεβ. Μητρ. Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνάτιος, στην προσφώνησή του, που προηγείται των Εισηγήσεων του Β' τόμου, τονίζει ότι με τα συνέδρια αυτά «η Έκκλησία θέλει να αποτίσει τον οφειλόμενο φόρο τιμής σε όλους όσους αγωνίσθηκαν και έπεσαν υπέρ Πίστεως και Πατρίδος. Θέλει να υπογραμμίσει ότι διαφωνεί με την υποβάθμιση των εθνικών επετείων, με τον χλευασμό της μνήμης μαρτύρων και ηρώων και με την ιδεολογικά φορτισμένη διαστρέβλωση των γεγονότων» (σ. 19).

Η πρώτη παρατήρησή μου αφορά τον χαρακτήρα των Εισηγήσεων, οι οποίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως ακολούθως.

α. Υπάρχουν ανακοινώσεις (των πανεπιστημιακών καθηγητών Αθανασίου Καραθανάση, Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, π. Γεωργίου Μεταλληνού, Χάρη Μελετιάδη, Βλασίου Φειδά) που έχουν ένα γενικό περί την συλλογική συνείδηση των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατία χαρακτήρα.

β. Άλλες ανακοινώσεις, και μάλιστα αρκετές, έχουν ένα ειδικότερο ερευνητικό περιεχόμενο (λ.χ. αυτές που αναφέρονται σε προσωπικότητες των 15ου-18ου αι.: στον Κύριλλο Λούκαρι [του συγγραφέα Γιώργου Καραμπελιά], τον Αθανάσιο τον Πάριο [του δρ νεώτερης ιστορίας κ. Χαράλαμπου Μηνάογλου], τον Θεοδόσιο Ζυγομαλά [του πανεπιστημιακού καθηγ. κ. Σταύρο Περεντίδη] και τον Ευγένιο Βούλγαρη [του Πολιτικού Επιστήμονα κ. Αλφρέδου Σταϊνχάουερ], αλλά και αυτές που αφορούν πολύ συγκεκριμένα ζητήματα: στις δυνατότητες θεολογικού διαλόγου με το ισλάμ βάσει της ελληνικής αντισλαμικής γραμματείας [του πανεπιστημιακού καθηγ. Αστέριου Αργυρίου], στο παιδομάζωμα και τους εξισλαμισμούς [της πανεπιστημιακού Βασιλικής Παπούλια], στην παιδεία του γένους [της πανεπιστημιακού κ. Ελένης Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη], στην ελληνική κοινότητα της Βενετίας [του πανεπιστημιακού καθηγητή Γεωργίου Πλουμίδη], στις οικονομικές και κοινωνικές νοοτροπίες κατά τις παραμονές της επανάστασης [του

δρ ιστορίας κ. Απόστολου Διαμαντή], στην ορθόδοξη εκκλησία της Μασσαλίας [της δρ ιστορίας κας Ερατώς Πάρη], στην μοναστική ζωή στην Σάμο της οθωμανικής περιόδου [του καθηγητή Εμμανουήλ Βαρβούνη], στην ναυτιλία των Ελλήνων κατά τις παραμονές της επανάστασης [της μεταδιδακτορικής ερευνήτριας του Ιονίου Παν/μίου κ. Κατερίνας Γαλάνη], στους Έλληνες εμπόρους κατά την περίοδο της όψιμης τουρκοκρατίας [της πανεπιστημιακού Κατερίνας Κορρέ]) και τέλος στην κοινωνιολογική διερεύνηση της κοινοτικής ζωής του ελληνισμού [του πανεπιστημιακού καθηγ. Κωνσταντίνου Κωτσιόπουλου] .

Σύμφωνα με τις Εισηγήσεις των εγκρίτων επιστημόνων, στην διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και του συλλογικού βίου των Ελλήνων στα χρόνια της τουρκοκρατίας παίζει καθοριστικό ρόλο η «αγιοπατερική παράδοση και η ελληνικότητα (σ. 137). Μάλιστα στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται «η άμεση συνέχεια των Ρωμηών του 16^{ου} αι. με την κλασσική αρχαιότητα και με τον βυζαντινό κόσμο» (σ. 194).

Περισσότερο να τονίσω την σημασία της ιδέας της συνέχειας που αφορά την ιστορικό βίο του ελληνικού έθνους (στην αρχαία, την βυζαντινή και την νεότερη εκδοχή του) τόσο κατά τον 19^ο αι., όσο και στις ημέρες μας.

Μία δεύτερη επιβίωση του βυζαντινού κόσμου στην τουρκοκρατία αφορά «την δικαϊκή παράδοση» (σ. 25). Επίσης βυζαντινή επιβίωση ιδιαιτέρως κρίσιμη, αλλά και καθοριστική, της διαμόρφωσης του συλλογικού βίου των Ελλήνων στα χρόνια της τουρκοκρατίας είναι ο θεσμός των κοινοτήτων ο οποίος «εκφράζει την αντίσταση του χριστιανικού πληθυσμού στη δύναμη του Κράτους και στην οικονομική και εθνικοθρησκευτική καταπίεση του κατακτητή» (σ. 366).

Εκτός των βυζαντινών επιβιώσεων που αναφέρθηκαν, γίνεται λόγος και για την επιβίωση της αρχαίας ελληνικής πραγματικότητας, υπέρ της οποίας συνηγορούν τα ενδεικτικά παραδείγματα του Δαμασκηνού Στουδίτου, του Ηλία Μηνιάτη και του Κοσμά Αιτωλού, οι οποίοι «ζούσαν και εκινούντο συνειδησιακά, αλλά και πρακτικά, σ' όλη την ιστορική διάρκεια του Έθνους» (σ. 56). Πέραν αυτών των επισημάνσεων είναι ευνόητο ότι στην διατήρηση της εθνικής ταυτότητας έπαιξε σημαντικό ρόλο και η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, τόσο υπό την λόγια, όσο και υπό την δημώδη μορφή της. Στο σημείο αυτό ας μου επιτραπεί να παρατηρήσω ότι μεταξύ των Εισηγήσεων του παρόντος τόμου, εκτός από ορισμένες σποραδικές αναφορές, δεν αφιερώθηκε καμμία εισήγηση στο ζήτημα της γλώσσας ως συνεκτικού παράγοντα της εθνικής ταυτότητας.

Σε πολλές ανακοινώσεις εξαιρείται ιδιαιτέρως η παρουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη ο οποίος «διατηρούνταν ως υπέρτατη πνευματική κεφαλή, αλλά και

αναγορευόταν σε ανώτατη πολιτική αρχή των υποτελών Χριστιανών» (σ. 30). Επιπλέον προστίθεται ότι «αντικαθιστά τον αυτοκράτορα στα ιδεολογικά και πνευματικά ζητήματα» (σ. 197). Για τους υπόδουλους είχε σημασία το γεγονός ότι «η εφαρμογή του αναφερόμενου στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο των ορθοδόξων προνομιακού καθεστώτος είχε ως ανώτατο υπεύθυνο εγγυητή έναντι της Υψηλής Πύλης τον Οικουμενικό Πατριάρχη» (σ. 146). Ασφαλώς η οικουμενικότητα που εκφράζει το πρόσωπο του Πατριάρχη, δεν συνάδει με τον καλλιεργούμενο εθνοφυλετισμό της βουλγαρικής Εκκλησίας τον οποίο, ως γνωστόν, κατεδίκασε το Οικουμενικό Πατριαρχείο κατά το 1872 (σ. 201).

Παράλληλα, προβάλλεται η άποψη ότι η εθνική ταυτότητα των υποδούλων «εκφράζει την διαφορετικότητα της Ελληνικής Ανατολής από την Δύση» (σ. 23). Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία διότι μέσα στην «διαμόρφωση ενός ελληνικού δρόμου στη νεωτερικότητα» υπάρχει ο αγώνας «ενάντια στην τουρκική κατοχή και την λατινική αλλοτρίωση» (σ. 122). Αλλά απέναντι στην τουρκική κατοχή και την λατινική αλλοτρίωση καθίσταται προφανώς αναγκαία η παιδεία των Ελλήνων (πβ. σ. 221), η οποία «συνάπτεται συχνά με την μόρφωση ή την αγωγή» (σ. 216) και όχι με την «εκπαιδευτική διαδικασία» (σ. 225), ενώ δεν παρουσιάζει κάποια συγκεκριμένη πολιτική διάσταση (σ. 226). Εδώ επισημαίνεται ότι «μπορεί να μη διαθέτουμε ποσοτικά στοιχεία για την έκταση της επίδρασης της νεωτερικότητας στον ελληνικό πληθυσμό, αλλά εύλογα εικάζεται ότι η επίδραση αυτή ήταν περιορισμένη σε μία ελίτ λογίων και σπουδαστών, εμπόρων του εσωτερικού και της Διασποράς. Το βέβαιο είναι πως οι ιδέες αυτές επηρέασαν σημαντικά και άμεσα εκείνους που ουσιαστικά προετοίμασαν την Επανάσταση» (σ. 255). Πάντως ως μου επιτραπεί να διατηρήσω ορισμένες επιφυλάξεις ως προς τον βαθμό της επίδρασης των ιδεών του Διαφωτισμού στον Λαό και στην Εκκλησία.

Εξ άλλου, παρά τις εκπληκτικές προσπάθειες των ελλήνων λογίων στο ζήτημα της παιδείας του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού, κυρίως τους δύο τελευταίους αιώνες της τουρκικής κατοχής, δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς την άποψη ξένου περιηγητού της εποχής ότι «η πολιτισμική υστέρηση των Ελλήνων συνδέεται με το καθεστώς της υποδούλωσης και της απαξίωσης εντός της κοινωνικής ζωής που επέβαλαν οι Τούρκοι» (σ. 60).

Αυτά και άλλα ενδιαφέροντα ζητήματα θα αναγνώσει κανείς στον παρουσιαζόμενο σήμερα τόμο. Θα κλείσω την παρουσίαση του τόμου με ορισμένες γενικότερες παρατηρήσεις.

Οι προβαλλόμενες τοποθετήσεις των Εισηγητών είναι πλήρως τεκμηριωμένες. Μάλιστα για την καλύτερη τεκμηρίωση έχει επιστρατευθεί ένας μεγάλος αριθμός παραθεμάτων από έργα των λογίων των χρόνων της τουρκοκρατίας, αλλά και

παλαιότερα, που υπάρχουν σε όλες σχεδόν τις ανακοινώσεις. Είναι ευνόητο ότι γίνεται χρήση υπό των Εισηγητών και της πλούσιας, τουλάχιστον σε ορισμένα ζητήματα, δευτερογενούς βιβλιογραφίας.

Είναι προφανής η πολυφωνία στις προσεγγίσεις εκ μέρους των Εισηγητών ορισμένων ζητημάτων, καθ' όσον μάλιστα, πάντοτε σύμφωνα με την προσφώνηση του Σεβ. Μητρ. Δημητριάδος και Αλμυρού κ. Ιγνατίου, η Εκκλησία μας «επιθυμεί να δώσει το βήμα σε κάθε αξιόλογο επιστήμονα και σοβαρό ερευνητή, ο οποίος καλείται να καταθέσει τεκμήρια και μαρτυρίες για τα γεγονότα, έστω κι αν ακουσθούν διαφορετικές απόψεις για το ίδιο θέμα» (σ. 19).

Τέλος, θα αναγνωρίσει κανείς και την πρωτοτυπία ορισμένων θεμάτων και προσεγγίσεων. Οι Εισηγητές επέλεξαν, σε πολλές περιπτώσεις, πρόσωπα και ανέδειξαν ζητήματα λιγότερο γνωστά στο ευρύ αναγνωστικό κοινό.

Σε μία συνολική αποτίμηση, θα τονίσω ότι πρόκειται για μία σημαντική έκδοση, χρήσιμη τόσο στον ειδικό μελετητή της εποχής της τουρκοκρατίας, όσο και στον αναγνώστη με σχετικούς προβληματισμούς και ιστορικά ενδιαφέροντα. Ιδιαίτερως η αναδειξη του ζητήματος της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων στα χρόνια της τουρκοκρατίας παρουσιάζει μία επικαιρότητα, εάν μάλιστα ληφθεί υπ' όψιν ότι στα επιστημονικά πράγματα κυριαρχεί σήμερα η άποψη ότι το ελληνικό έθνος είναι μία «κατασκευή» του 19ου αι., η οποία συμπίπτει με την συγκρότηση του ελληνικού κράτους.

Παρατήρηση: το άρθρο είναι η ομιλία του γράφοντος, με τίτλο **«Ταυτότητα και συλλογικός βίος των Ελλήνων στα χρόνια της τουρκοκρατίας»**, στην επετειακή εκδήλωση στο Πνευματικό Κέντρο της Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος, την 21η Μαρτίου 2015)